

Claus Leggewie

Sekularism: kyrka och stat i samma båt

Islam tar plats, religioner hettas upp och europeisk sekularism avslöjas som halvhjärtad. Claus Leggewie gör en djupdykning i läget för tysk islam. Och landar i slutsatsen att den amerikanska sekulära modellen verkar vinna. Men är konsekvenserna bra?

I våras hölls Den tyska islamkonferensen men avslutades utan att ha nått fram till sitt mål. Avsikten var att göra islam till en officiell religion i Tyskland genom att ge den rang som samfund, med den kristna kyrkan som förebild. Men genom att de muslimska församlingarna är sinsemellan väldigt olika, inte alla följer kyrkliga organisationsformer och att deras representativitet dessutom ifrågasätts så verkar inte projektet fungera.

Det var i själva verket ett lyckligt misslyckande, delvis en framgång, genom att Tysklands muslimer nu inte blir tvingade tala med bara en röst. Och resten av landet kan inte heller frammana en monolitisk bild av dem som antingen fiende eller vän. Nu synliggörs i stället den muslimska mångfalden: skillnader i religion och teologi, politiska världsbilder, sociala förhållanden och etniska bakgrunder. Och allra viktigast: den livliga inom-muslimska debatten omintetgör nu möjligheten för konservativa, turkiska nationalisterna och könspolitiska reaktionärer att på egen hand kunna styra den lagstiftning som både den tyska staten och de organiserade muslimerna eftersträvar för att äntligen förverkliga islams likaberättigande i Tyskland.

Den första tvistefrågan handlar om hur många muslimer som bor i Tyskland. Eller rättare sagt: vem är egentligen muslim och vem avgör det? Man kan få svar genom en demografisk uppskattning, ett intressestyrt urval eller en kulturell hypotes. Uppskattningen räknar alla invandrare från islamska samhällen som muslimer; det vill säga nästan fyra miljoner, däribland ett växande antal ingifta och tyskar som konverterat. Den som räknar så förvandlar islam till Tysklands näst största religionstillhörighet. Det passar naturligtvis de islamska föreningarna fint. Även om de genom den egna selektiva tolkningen av tillhörighet företräder maximalt 300 000 personer kan de på så vis säga att de talar för miljoner.

Den här självpåtagna makten ifrågasätts nu av många helt vanliga muslimer och en liten grupp välkända muslimska personligheter. Mot anspråket på representativitet ställer de upp den kulturella hypotesen: vem som är muslim avgörs varken av härkomst eller trångsynt teologi, utan av varje enskild individ själv. Det är ju bara en minoritet av alla "kulturella muslimer" som också hör till en moské eller praktiserar de fem pelarna och sex trosartiklarna som *Det islamska samordningsrådet* ställt upp som medlemskrav.

Detta överväldigande konservativa råd bildades av fyra paraplyorganisationer som var tongivande vid vårens islamkonferens. Rådets inriktning kan

sammanfattas på följande sätt: Den starkaste parten är *Ditib*, en gren av det turkiska religionsdepartementets med en teologisk och moralisk inställning som är lantligt konservativ. *Ditib* tillsätter de flesta böneledare, som länge varken behärskade det tyska språket eller hade någon kunskap om tyskt samhällsliv. Det turkiska islam som förföljdes av kemalismen gick samman i *Föreningen för islamska kulturcentra* som var en vidareutveckling av de kulturföreningar som den första generationens gästarbetare sökte sig till. *Det muslimska rådet* är en annan organisation för turkiska muslimer. Det är urbant, modernt och helt och hållet inriktad på naturalisering i Tyskland. Där återfinns den fundamentalistiska rörelsen *Milli Görüs* som tyska myndigheter uppger att man håller under bevakning. *Muslimska centralrådet* heter slutligen en multinationell sammanslutning av muslimer med övervägande arabisk bakgrund, vilka hårdnackat motsätter sig samundervisning och ger utrymme åt det egyptiska Muslimska brödraskapets ståndpunkter, men samtidigt vill företräda det man kallar "mainstream-islam".

Den här gruppen inkluderar vare sig aleviterna, en religiös minoritet med många företrädare i Tyskland, shiiter eller amadiyamuslimer. Paraplyorganisationerna har inte heller någon kontroll över de radikala islamister som utnyttjar Internet som plattform för jihadistisk propaganda.

I protest mot den här dominansen av grupper med olika stränga tolkningar av islam har den "tysta majoriteten" nu börjat träda fram. Den har också lyckats hittat framstående förespråkare — som deklarerar sig som sporadiska, före detta eller icke-muslimer — och utmanar den konservativa lobbyen. De sekulära krafterna, som respekterar den världsliga sfären och politiken, har helt enkelt fått sina röster i debatten. Nu sitter de vid konferensborden som ett slags "medieprofiler" och betraktas med misstänksamma ögon av de andra. Men de lyckas peka på tre viktiga förutsättningar när det gäller islams framtid och förankring i Väst.

Den första är att vem som helst måste kunna lämna islam, liksom vilken annan religionstillhörighet som helst. Förekomsten av ett kollektivt religiöst ansvar med repressalier mot anhöriga när familjemedlemmar felat är oacceptabelt. Sekulariseringens essens (som i förlängningen även är garanti för religiös autonomi) ligger i erkännandet av pluralism i religions- och samhällsfrågor, vilket konkret också innefattar en negativ religionsfrihet och individuella val av religion. Religionsgemenskaper som förvägrar sina medlemmar detta är lika usla som en tro som inte förmår värja sig mot kritik, i synnerhet hädelsor, med annat än aggressivitet, som i "karikatyrstriden". Man kan säga att examensbeviset för multireligiösa samexistenser är förmågan att på ett värdigt sätt stå ut med trostvivels, kritik och även rena förolämpningar.

För det andra påpekar de att förtrycket av muslimska flickor och kvinnor som förordas av konservativa teologer, eller helt enkelt tas för givet, inte kan härledas från Koranen. Följaktligen kan inga domstolar eller lagstiftare använda det som beslutsunderlag. Inte heller när det gäller diskriminering av homosexuella. Den huvudsakliga skillnaden mellan Väst och islamska samhällen ligger inte i förhållandet till demokrati eller civilsamhällets friheter, utan i den obstinata homofobin och diskrimineringen av kvinnor som legitimeras med citat ur Koranen. Försöken att civilisera en tradition skapt ur patriarkala stamgemenskaper har ännu inte lyckats, något som varit möjligt för andra religionsgemenskaper (trots liknande motstånd). Bara genom denna förväxling av religiösa värden och patriarkal makt vidmakthålls oacceptabla seder som tvångsäktenskap och hedersmord.

Som en konsekvens härav följer deras tredje poäng: Mänskliga och medborgerliga rättigheter måste gå före religionstolerans när det gäller de begränsningar i familjen, skolan och arbetslivet som präglar vissa invandragemyskapers vardag (beslöjning, rituell slakt, idrott, sexualundervisning och annat). Grundlagen förbjuder tvivelaktig familje- och civilrättslig praxis som tagits med från turkiska och arabiska samhällen. Skolplikt och rätt till utbildning beskär möjligheterna att i religionsfrihetens namn utestänga flickor och unga kvinnor.

Att den konservativa islamlobbyn ändå kunnat få så framskjutna positioner hänger samman med relationen mellan kyrka och stat, som fixerats vid den kristna kyrkans särställning som central instans. Det fanns helt enkelt ingen beredskap för de förändringar i det religiösa landskapet som invandringen förde med sig.

Här sammanfaller två egenheter hos den gamla förbundsrepubliken: den anakronistiska symbiosen mellan stat och kyrka och den problematiska konfliktreglering som skett genom organiserade intressegrupper. De som inte var beredda att relativisera den kristna kyrkans privilegier blev i stället tvungna att uppvärdera icke-kristna religionsgemenskaper, vare sig de ville eller inte. När *Det islamska samordningsrådet* nu driver det klart icke-islamska projektet att förvandla islam till ett kyrkosamfund, så beror det på att inga andra möjligheter ges. Den tyska staten hjälpte fram ett organiserat islam, som sedan placerades i ett korporativt system enligt samma modell som löneförhandlingar eller dialoger om kärnenergi. Det korporativa öppnar för statligt understödd interreligiös dialog och till och med för staten att gå in som medlare mellan olika islamska riktningar.

De stora konservativa förbunden har förstått det korporativa systemet och förtyskat sig. Men nu avslöjar de sekulära muslimernas opposition att organisationerna inte har tillräcklig kontroll över de medlemmar de säger sig representera, för att kunna fungera som länk mellan staten och muslimerna. Integrationen och jämställandet av islam måste helt enkelt genomföras på bredare och mer pluralistiska grunder.

Det bästa är naturligtvis om islam framträder i offentligheten med fler och fler stämmor. Ju fler desto bättre. Och det gäller att vänja sig vid att muslimer också framträder högljutt, synligt och politiskt. De som vill ge icke-kristna religionsgemenskaper en jämställd position, måste genomföra en noggrann revidering av förhållandet mellan religion och politik och helt eliminera den kristna, storkyrkliga slagsidan.

Globaliseringen bidrar redan till de här förändringarna genom att hetta upp det religiösa klimatet. Tron och de troende har ännu aldrig stoppats av gränsbommar och språkgränser, däremot har organiserade religioner "nationaliserat" sig på ett framgångsrikt sätt. Den moderna suveränitetsprincipen, som varit bestämmande från och med den westfaliska freden och långt in på 1900-talet, surrade fast den här konfessionella territorialisering.

Men nu befinner vi oss i den globaliserade religionsmarknadens "postwestfaliska tidsera". Världsmarknaden har fått nationsgränser att luckras upp, och migranterna har bildat diasporagemenskaper, som när det gäller islam mer och mer betraktar sig som en del av ett gränslöst umma där det utvecklas lojaliteter fria från ursprungsländer.

Den här religiösa transnationalismen blir särskilt besvärlig i Europa. Trots den formella separationen mellan politik och religion har ju både öppna och dolda varianter av statskyrkor överlevt i hela Europa, och dessa hamnar nu under stark press. Det är inte bara bland muslimer som religion och nationell kultur gått skilda vägar, även evangelikala sekter demonstrerar nu sin globala karaktär och frikoppling från etniska och nationella ursprung.

Varför diskuterar alla religionernas återkomst när man samtidigt klagar över tomma kyrkor och brist på präster? Uppenbarligen går sekularisering och avsekularisering fram sida vid sida. För att förklara detta måste man skilja ut tre aspekter och två utvecklingslinjer när man analyserar sekulariseringen. Den europeiska utvecklingslinjen skilde, till och med i Frankrike, på ett ganska halvhjärtat sätt kyrkan från staten. Kristna religionsgemenskaper fortsatte ha monopol på religiös församlingsbildning och mobilisering. Till sist har det lett till den omfattande förvandlingen av religion till privat tro och även det vittgående avkristnandet av Europa.

I USA är situationen en helt annan. Muren mellan religion och politik restes högre än i Europa, men det religiösa fortsatte att vara närvarande i det offentliga rummet och som ett slags medborgarreligion. Mångfalden av olika samfund växte liksom antalet troende. Resultatet är uppenbart: Den amerikanska multireligiositeten har överlevt all kritik och fortsätter genomsyra det offentliga livet och prägla den allmänna moralen — helt utan pengar från staten.

Muslimerna i USA har när allt kommer omkring assimilerat sig klart bättre än de gjort i Europa. Det beror inte bara på att de som regel har det högre sociala standard, men för att de liksom tidigare religionsimportörer gått in i den "religiösa stormarknaden" och där "amerikaniserat" sig. I stället för det organiserade, hierarkiska kyrkoväsende som de europeiska systemen erbjuder, har de anpassat sig till USA:s horisontellt jämlika sektväsende och det för européer helt oöverskådliga och i lokala församlingar starkt förankrade religionslandskapet.

Detta integrationsmönster verkar sprida sig globalt. Det är snarare Väst- och Centraleuropa som slagit in på den undantagsväg många religionssociologer förutspått för USA:s del. Om religiös globalisering betyder "amerikanisering", innebär det följande för Europa:

- (a) en striktare formell uppdelning mellan stat och kyrka, samtidigt som många olika religioner obevekligen breder ut sig i offentligheten.
- (b) en söndervittring av religiösa oligopol till förmån för en platt samexistens mellan olika religiösa gemenskaper, där de påminner mer om sekter än kyrkor.
- (c) mer av folklig religiositet och därmed en mer intensiv religionsutövning.
- (d) en mer subjekt- och individorienterad religiös praktik.
- (e) ett utrymme för politiserad religiös lobbyism inom inrikes- och utrikespolitik.

Det religiösa påverkar i dag både sociala och internationella konflikter. USA, Europa och resten av världen reglerar sådana konflikter på helt olika sätt, antingen statspolitiskt, med hjälp av små gemenskaper i civilsamhället eller enligt marknadsprinciper.

Här föreligger olika historiskt betingade utvecklingslinjer: I Europa ledde erfarenheter från de blodiga religionskrigen till att den politiska ordningsmakten fick ensamrätt på myndighetsutövande och våldsmonopol

inom en stat med tydliga territorialgränser.

I det "statslösa samhället" på andra sidan Atlanten, med sina erfarenheter av religiös intolerans och multireligiös invandring, utvecklades däremot en starkare tilltro till sekternas förmåga att konkurrera fredligt. Där blev slutsatsen att freden inte garanteras av den hårda hobbesianska staten, utan av marknaden och de nyttokalkyler enskilda individer gör, där de slutit sig samman i lokala gemenskaper för att vårda sin religiösa identitet.

Dessa religiöst baserade gemenskaper smälte i USA tidigt samman med en marknadsinriktad religiös struktur: Sekter kan inte ta sina troende för givna, de måste värva dem och tilltala dem som självständiga individer som nått fram till sin bekännelse utifrån egen kunskap och egna beslut. Om troende dessutom bemöts som konsumenter förlorar missionen sitt gamla karaktärsdrag av tvång, vilket leder till en öppen religiositet med okomplicerade omvändelser och en blomstrande blandning av religiösa miljöer.

Störst framgång på de globala religionsmarknaderna har, jämte nyandliga och esoteriska strömningar, de evangelikala frikyrkorna och den karismatiska pingströrelsen. De har gått förbi den vanliga breda protestantismen i USA och sprider sig nu snabbt i det katolska Latinamerika, i Västafrika i konkurrens med islam, i det "hedniska" postsovjetiska Östeuropa och i hela Asien. Pingströrelsernas häpnadsväckande förmåga att värva medlemmar hänger samman med att de ställt om religionsutövandet från "kallt" till "varmt": Religiösa upplevelser överträffar trodoktriner, rörelse går före hierarki, känsla är mer värdefullt än förnuft och eftersom undret triumferar över vetenskapen skaffar sig till och med kreationismen och den evolutionskritiska läran om "intelligent design" anhängare i Europa.

Den informella tron ("tro utan att tillhöra") påverkar till och med den mest stabila av alla kyrkliga institutioner; Vatikanen konfronteras, liksom alla stora massorganisationer, med kraften av tillfälliga svängningar och decentraliserade nätverk — och tvingas att anpassa sig.

I denna bild av ett "amerikaniserat" religionslandskap passar den nyfundamentalistiska varianten av islam överraskande väl in. Den agerar över nationsgränser genom att frigöra sig från sina arabiska, islamska kärnländer och även från sina diasporaidentiteter. Den blir individualistisk genom att bestrida konservativa teologers och rättslärdas auktoritet, och värdera religiös erfarenhet mer än ortodoxi. Religiositeten blir också här *born again* — en stark övertygelse hos människor som återfunnit sin förlorade tro i en existentiell kris och efter detta lever vidare i den starka kraften från denna pånyttfödelse.

Också den islamska nyfundamentalismen framställer tro som en individuell erfarenhet och en radikal brytning med traditionen. Det gör den lockande för marginaliserade tredje generationens invandrare och ger dem möjlighet att ansluta sig till en (inte bara imaginär) global och stridslysten gemenskap. För att visa detta för hela världen blir markeringar med tecken (huvudduk), symbolisk närvaro (moské), ortodox praktik (halal) betydelsefulla — i kombination med den religiösa handlingen som propagandamedel.

Det här handlar inte alls om någon "stenåldersislam". Den puritanska religiositetens återkomst är i mycket hög grad ett slags modernisering. För islam är den liktydig med ett förvästligande, trots att den samtidigt lidelsefullt motsätter sig den västliga konsumtionskultur i vilken unga muslimer är

indragna --- oavsett det är som sliriga droghandlare eller exemplariska IT-studenter. Eller möjligen som skeppsbyggare i Bremen: Murat Kurnaz livsöde kan förefalla märkligt (Kurnaz tillfångatogs av amerikansk militär i Pakistan och placerades på Guantanamo, men frigavs sommaren 2006 i brist på minsta bevis att ha tillhört någon terrororganisation. Hans fall har utvecklats till en stor tysk rättsskandal. Läs mer om honom i Arena 6/06. Red.anm.) men är i själva verket lika rationellt och konsekvent som när andra verkligen ansluter sig till al-Qaida som ett slags protesthandlingar. Båda fenomenen kan förstås bättre, särskilt i betydelsen "att obeservera fienden" inom västlig antivästlig islam, om man tolkar dem som nyreligiösa handlingar. Varken politiska affärsmän, pseudokyrkor eller några muslimska gemenskaper kommer enkelt att kunna civilisera fenomenen --- inte heller statlig övervakning och förtryck. En tid av delad maktutövning --- "mixed governance" --- i form av komplexa religiösa ordningar bortom både stat och marknad bryter nu fram.

Published 2008-01-23
Original in German
Translation by Linda Östergård
Contribution by Arena
First published in *Arena* 6/2007
© Claus Leggewie/Arena
© Eurozine